

KELETI NÉPZENEI KUTATÁSOK – IV.

Népdalok a kazak steppe két végéről – A mongóliai kazakok dallamai

Sorozatunk első részében (folkMAGazin 2007/2) a keleti népzenei kutatások általános előzményeit és a korábbi gyűjtéseket taglaltuk, a második és a harmadik részben (2007/3, 2007/5) a kazak kutatás előzményeit és a délnyugat-kazak dallamtípusokat ismertük meg. A negyedik részben a mongóliai kazakok népzenejével foglalkozunk.

A vizsgált kazak dallamok Mongólia legnyugatibb területéről származnak. Itt találjuk Baján Ölgij megyét, ahol békésen, bár nemigen keveredve élnek egymás mellett lámaista mongolok, muzulmán kazakok és sámán hitű tuvák.

Mintegy százezer kazak él itt, akik nyelvileg, kulturálisan és történelmükben is szorosan kapcsolódnak az anyaországi kazakokhoz. A más országokban élő kazakokat Kazaksztán az utóbbi években visszafogadja, s eddig a mongóliai kazakok mintegy harmada, főleg fiatalok költöztek vissza. Ők többnyire a kazak függetlenedés után Kazaksztánt elhagyó németek és oroszok helyére települnek le.

Ölgij városa jellemző példája azoknak a nomád közigazgatási és kulturális megközpontoknak, melyek Mongóliában a szovjet hatalom 1925-ös kialakulása után jöttek létre. Az emberek fából és vályogból készült házakban laknak, a téli fagyokat itt vészeli át, ám az idő jobbra fordultával a kertben álló nemezsátrakba költöznek. Nyáron szinte elnéptelenedik a település, a nomádok állataikkal a nyári szállásra vonulnak, s ott sátrat verve legettetnek a rossz idő beálltáig.

A Somfai Kara Dávid által Baján Ölgijben gyűjtött anyaghoz kiegészítésképpen szükségesnek tűnt még egy mongóliai kazak falu zenéjének a vizsgálata is. A válasz-



A gyűjtések helyei

tás Nalajhra esett, egy kazak-mongol vegyes lakosságú bányászvárosra a mongol főváros közelében. Itt Csáki Éva gyűjtött. A faluban élő kazakok Baján Ölgij tartományból származnak. Az akkori szocialista gyakorlatnak megfelelően az ötvenes években több száz, főleg kuláknak nyilvánított kazak családot telepítettek ide, a helyi mongol lakosság mellé, állítólag kellett a szorgosabb kéz. Tilos volt visszatelepülniük, ám időnként hazalátogathattak. Mongóliában nem volt autótűt, s a mohamedán közösség vezetője, a *molda* jól emlékezett azokra az időkre, amikor motorral vágta neki a teljes hétig tartó útnak a végtelen pusztaságon át.

Noha a fiatalabb generáció kétnyelvű, mongolul és kazakul is tud, a nalajhi öt-

száz kazak család többsége megőrizte kazak identitását, s egy önálló „városrészt”, gyakorlatilag egy különálló hegyoldalt laknak. Ugyanakkor van példa a mongolokkal való keveredésre is. Nalajh régebben szénbányájáról volt ismeretes, a bányát azonban nemrégien leállították, s azóta nagy a munkanélküliség. Nem könnyű itt az élet, a nalajhi kazakok szegények, mint a templom egere, de valahogy mégiscsak megélik.

A mongóliai kazakok szívesen és gyakran énekelnek. Jellegzetes dallamaik az ún. *karra-ölen-ek* 'egyszerű dalok', melyek változatos szövege a szülőföld vagy rokonok iránti szeretetet, utánuk érzett vágyódást fejez ki. A strófákban sok magyar vagy éppen anatóliai népdalhoz hasonlóan a tulajdonképpeni mondanivalót a második két sor hordozza. Az első két sor a mondanivalóhoz csak távolabbról vagy sehogy sem kapcsolódó kép, melyben gyakran jelennek meg a nomádok életszemléletére, pogány hitvilágára utaló mozzanatok.

Fontos éneklési alkalom a *toj* 'lakoma', amikor valamilyen ünnepi alkalomból összegyűlik a környék, rokonok, szomszédok. Erre gyakran a mongolokat is meghívják. A legfontosabb *toj* a lakodalom, ahol a *kizuzatu*, 'leánybúcsúztató' dallammal búcsúzik el a lány a szüleitől és rokonaitól. Ezzel siratja el gyermekkorát, hisz férje törzsében menyasszony, vagyis *kelin*, 'jövendő' lesz. A kazak lakodalom elengedhetetlen része a *bet-asar*, 'az arc felfedése' is. Az újonnan érkezett menyasszony arcát letakarják, majd

(♩ = 80)

Kay - ran - da, oy, me - niŋ sa - ba - zim, ay,
Ja - nim' now batt' ow iŋ - kil - dap.
Ä - we - den uš - kân ak suŋ - kar,
Ka - nâ - tí men jer siy - par.

1. kotta Ereszkedő mongóliai kazak sirató alapformája

egy énekes bemutatja a menyasszonyt új rokonainak, s jó tanácsokkal látja el. A menyasszony minden rokon előtt meghajol, ezután felfedik az arcát, s az asszonyok áldásképpen ajándékokat szórnak. Lakodalmakkor énekelnek még fiatalokat okító dalocskákat, ezek megnevezése *öszijet szözi 'végrendelet'*.

Sokan énekelnek bölcsődalt, melyet az *eldij-eldij* 'tente-tente' kifejezéssel kezdenek. Muzulmán szokás kapcsolódik a Ramadan holdhónaphoz, melyben a Korán szent iratait Allah Mohamed prófétának kinyilatkoztatta. Ebben a hónapban napkeltétől napnyugtáig böjtölnek, s csak az este beálltával kezdődik a lakomázás. Ilyenkor fiatalok énekszóval járnak a jurták közt az iszlámot okító dalocskákat énekelve (*zsarapazan*).

Utoljára említjük a *dzsir* éneket, a kazak epikus költészet legfontosabb formáját. A dzsir kétszáztól akár tízezer sorig is terjedhet, hosszú dal, rege vagy akár eposz is lehet. A leginkább megbecsültek a *batirlik dzsir*-ok, a 'hőseposzok'. Az eposz éneklésével az ősök szellemének áldoznak, s a *dzsirsi* 'regös' a szellemeket hívja segítségül a szöveg felidézésekor, melyet félig révült állapotban regél el.

A régi nomád társadalmakban az eposz nagy jelentőséggel bírt, a közművelődés szinte kizárólagos formája volt, segítségével a hallgatóság megismerkedett népe tudatában élő történelmével. Ezek az eposzok szájról szájra hagyományozódtak a híres *dzsirau* 'énekes eposzköltők' segítségével. A nomádoknak az eposz jelenti azt, amit az írásos kultúrák számára a könyvtár.

A mongóliai kazakok dallamai alapvetően *do*-pentaton skálán mozognak (*szo* és *la*-pentaton dallamok is vannak, de sokkal kisebb számban). A magyar népzeneben oly kedvelt négy egyenrangú részre tagolt dallamforma kivételesnek számít.

Leggyakoribbak az egy vagy két sorból álló dallamok, s a dallamsorokon belül nem ritkák az ütemisméltések. A legjellemzőbb szótagszám az általunk is jól ismert 4+3 osztatú hetes.

a) *Äldiy-äldiy, ak böpem,
Ak besikke jat, böpem.*



Nalajhi látkép

*Kuman koydi soy, böpem,
Kuyrigina toy,¹ böpem.*

*Tente, tente, kisbabám,
Fehér bölcsőbe fekszel.
Hároméves jubot vágjál,
És lakj jól a farokszírjából.
(Alató)*

A nyolcas 3+2+3, illetve a tizenegyes szótagszám 3+4+4 belső osztása azonban már nagyon eltér az általunk megszokottól.

b) *Kejeske ketken asilim
Kelmeske ketti jasigim.
Bismilla dep bastayin,
Asigis aytip saspayin.*

*Tanácskozásra² mentén a kedvesem
Az öröklétbe távozott.
Légy áldott kedvesem,
Nyugodtan énekelem.
(Sirató)*

c) *Basinan kara tawdiy kös keledi,
Bir taylak kelgen sayin bos keledi.
Ayrligan el jurtiynan jaman eken,
Mötildep kara közge jas keledi.*

*Fekete hegy tetejéről költözököndnek,
Egy kétéves teveborjú elkóborol.
Rossz elszakadni a törzsi szállásodtól,
Csillogó fekete szemedből könny fakad.
(Egyszerű dal)*

A mongóliai kazak dallamok részletes elemzése *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe* 'Kazak népdalok a steppe két végéről' (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001) c. könyvben megtalálható. Most csak néhány olyan dallamot mutatok, melyet, ha megtanulunk, a mongóliai kazak dallamok jelentős része már többé-kevésbé ismerős lesz.

SIRATÓK

Sirató gyűjtése nem lehetetlen a kazakok körében. Kazak szokás szerint, ha valamilyik asszony a törzsből a halott férfi feleségével találkozik, a feleséggel együtt el kell siratni az elhunytat, függetlenül attól, hogy mennyi idő telt el. Ez a *körisz* 'találkozás', a siratást pedig *zsoktau*-nak 'hiányol' nevezik. Az első két sor a siratókban is gyakran csak hangulatfestő, csak a második két sor kapcsolódik konkrét eseményekhez. A kazakok a halottat a törzsi temetőben temetik el, s a hetedik napon halotti tort adnak, ilyenkor is siratnak. A negyvenedik napon újabb tort van, ez a *kirki*. Szokás a századik napon is adni halotti tort, ekkor állatot is áldoznak.

A legtipikusabb mongóliai kazak siratókra és menyasszony-búcsúztatókra jellemző a *do*-ra ereszkedő dallamvonal, ezzel bizonyos hasonlóságot mutatnak a legegyszerűbb magyar siratókkal (1. kotta).

HULLÁMZÓ SOROK

A mongóliai kazakok jellegzetes „tulajdonképpen” dallamainak az első sora domb, hullám vagy völgy alakú, a sorok szerkezete pedig gyakran motivikus felépítésű.

¹ Az asszony itt *soy* szót énekelt, de annak nics értelme, a más adatközlőktől ismert *toy* 'lakj jól' a helyes alak.

² Valószínűleg a tanácskozás a halált jelképezi, a másvilágot.

(♩ = 92)

wAy - rīl - dīm men e - lim - nen ti - ri bo - līp,
 Pen - de - niη tīr' ay - rīl - gān bi - ri bo - līp.
 Salt at pen jaη - gīz ga - šīp men čī - gīp em,
 Čī - bī - nī jan čik - pay - d'e - ken sī - rī bo - līp.

2. kotta Domb alakú első sor szöveggel

(♩ = 112)

Ö-lön de-gen ne - me - ne, ay, ö - nör - paz-ga, ya - xaw,
 Ö-lön tur-goy söz gī - yīn a-kī-l'az-g'ay sā-wū - lem, ay.

3. kotta Domb-völgy első sorú dallamok Baján Ölgijből

Az egyik fontos típus sorai domb alakúak. Erre mutatunk egy egyszerű és jellegzetes példát a 2. kottán. Külön érdekesség, hogy a kazakokkal rokon kirgiziek siratóinak legjellegzetesebb formája is éppen ilyen.

A legnépesebb mongóliai kazak dallamcsoport első soraiban domb-völgy alakú mozgást látunk, s úgy tűnik, hogy ez a forma központi szerepet játszik zenéjükben.

Ha a mongóliai kazak dallamok közül egyetlen dallamot kellene jellemzőként kiemelni, biztosan ilyen választanánk. Ezek egyik központi formáját a 3. kottán mutatjuk be. Figyelemre méltó, hogy e dallamok – például számos magyar kvintváltó dallamhoz hasonlóan – egy-két motívumból építkeznek.

HÁROM-NÉGY HANGON UGRÁLÓ DALLAMSOROK

A három-négy hangon fel-le mozgó sorokból álló dallamok első sorai is gyakran épülnek fel ütempárból. A 4. példán ennek a mozgásnak egyik formáját mutatjuk be, s e dallam külön jellegzetessége, hogy a dovégtől eltekintve a dallam halványan kvintváltós jelleget mutat.

Ugyanakkor a mongóliai kazakok népzenéje – eltérően a mongolokétól – igen kevés kvintváltó dallamot tartalmaz.



Kazak nők békés teázgatása a jurtában (Nalajh)



Tileu énekel és játszik a dombrán Nalajhban

♩ = 112

... bö - pem kayd' e - ken,

Bi - yik bi - yik tawd' e - ken.

On - da ne gip jür e - ken,

Al - ma te - rip jür e - ken.

4. kotta Mongóliai kazak dal magasan ugráló első sorral

EGYEDI DALLAMOK

Most csak egyet idézek fel azon dalok közül, melyek nem illettek a fenti kategóriákba. (5. kotta) Ez volt az egyetlen olyan mongóliai kazak dallam, mely *do*-végződésétől eltekintve 5-b3-b3 kadenciával a magyar régi stílus bizonyos dallamaira emlékeztet.

Ha a magyar hasonlóságokat vesszük számba, azt állapíthatjuk meg, hogy a mongóliai kazak dallamok túlnyomó többségének nincs magyar párhuzama. Jellemző eltérés, hogy míg a magyar pentaton anyag döntően *la*-pentaton, itt a *do*-pentaton hangsor uralkodik. Mégis a pentaton skálák és az ütempáros gondolkodás rokon érzetet ad a magyar pentaton dallamokkal, amit csak erősít a siratók legegyszerűbb formái közötti hasonlóság. Ezen felül néha kvintváltó és más régi stílusú magyar és kazak dallamok között szorosabb hasonlóság is felfedezhető.

Ezzel végére értünk a fontosabb mongóliai kazak dallamtípusok átfogó bemutatásának.

A következő részben a délnyugat-kazak és a mongóliai kazak dallamosztályok összehasonlításával próbálkozunk meg, s bővebben kifejtjük a más török népek, illetve a magyarok népzenejével való kapcsolatokat is.

Sipos János

Jür - gen - de ka - ran - gī - da, ey, ka - ba - nī - miz,

A - wī - rar ja - yaw jür - sek ta - ba - nī - miz, ay.

A - hay, ay - day, ä - nim kan - day,

Kel - be - ti kal - ka - tay - dīη tuw - gan, ay - day, ay.

5. kotta Egyedi mongóliai kazak dallam

Néptáncosok, néptáncsoportok és bármely táncműfajt kedvelők!

Különböző táncokhoz készítünk méretre is:

NŐI, ILLETVE FÉRFI PUHA- ÉS KEMÉNYSZÁRÚ CSIZMÁT

MENYECSKE CSIZMÁT • NÉPTÁNC BAKANCSOT • KARAKTERCIPŐT

Műhelyünk címe: 8300 Tapolca, Béke utca 4.

Telefon: 06-30 286-9517, 06-30 224-2105

TANKA TAMÁS és BÁRÁNY SZILVESZTER Népi Iparművészek, a Népművészet Ifjú Mesterei

Modelljeink megtekinthetők és megrendelhetők, árlistánk és méretlapunk letölthető: www.tankabarany.hu, www.csizmakeszitok.hu

